

До разової спеціалізованої вченої ради
Національної академії внутрішніх справ

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента Петровського Андрія Володимировича на дисертацію Божка Миколи Володимировича на тему *«Треті особи в цивільному процесі України»*, подану до захисту в спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена прийняттям 03 жовтня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким Цивільний процесуальний кодекс України 2004 р. було викладено у новій редакції. У зв'язку із цим, певних змін у законодавчому регулюванні зазнав інститут третіх осіб у цивільному процесі України.

Треті особи – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у відкрите провадження з метою захисту своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів, відмінних від прав, свобод чи інтересів сторін цивільної справи. Значення участі третіх осіб у цивільному процесі полягає у тому, що вони допомагають неупереджено та своєчасно вирішити спір між позивачем і відповідачем, запобігти ухваленню судом суперечливих рішень, а також заощадити час і засоби.

Новелізація зазначеного процесуального інституту вимагає переосмислення та формування нових законодавчих засад реалізації відповідних правових норм. Системного аналізу потребує ціла низка загальнотеоретичних і практичних питань, пов'язаних із процесуальним механізмом участі у цивільній справі третіх осіб, що зумовлено специфікою юридичної природи відповідних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Цінність поданого до захисту дисертаційного дослідження М. В. Божка зумовлена також тим, що за вказаною проблематикою, попри її актуальність й існуючу тривалий час проблематику, на сьогодні не було проведено комплексних, системних та узагальнюючих досліджень, які б розкривали всі аспекти цієї теми, а наявні публікації правників стосуються лише окремих питань участі третіх осіб у цивільному процесі України.

Відповідність дисертаційної роботи сучасним вимогам науки і практики. Дисертацію виконано відповідно до Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук на 2019–2023 роки, затвердженим постановою президії Національної академії наук України від 30 січня 2019 року № 30, Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 рр. в частині п. 1–5 підрозділу 1.1. «Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини», п. 6 підрозділу 1.2. «Удосконалення національної правової системи та її адаптації до європейського права», Плану основних заходів Міністерства внутрішніх справ України на 2021 рік (наказ МВС України від 28 грудня 2020 р. № 920), відповідає пріоритетним напрямкам наукових досліджень відповідно до Наказу МВС України «Про затвердження тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки» (Наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 років, схвалених Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол від 26 грудня 2017 р. № 28/1), Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки, затверджених рішенням вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 21 грудня 2020 року (протокол № 23).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані дисертантом здебільшого є аргументованими

й переконливими, містять самостійний критичний аналіз. Отримані теоретичні та практичні висновки стали результатом наукового пошуку, відповідно до поставленої мети і завдань дослідження. Під час їх доведення та обґрунтування автор використав широке коло вітчизняних наукових публікацій, міжнародно-правові та національні нормативно-правові акти, судову практику.

Використання М. В. Божком значного методологічного інструментарію, загальнонаукових, спеціально-наукових та відповідних підходів наукового пізнання явищ і процесів дозволило багатоаспектно проаналізувати заявлену проблематику. Застосовано, зокрема, історико-правовий, діалектичний, логіко-семантичний методи, а також методи абстрагування, порівняння, аналізу й синтезу, а також аналогії та моделювання. Це дозволило належним чином обґрунтувати відповідні положення наукової новизни отриманих дисертантом наукових результатів. Зміст дисертації відповідає обраній темі, характеризується логічністю та комплексністю. Матеріал дисертації викладено послідовно й доступно, робота оформлена відповідно до встановлених вимог.

Достовірність і наукова новизна отриманих результатів, повнота викладу основних результатів дисертації в наукових публікаціях.

Достовірність отриманих результатів забезпечила ґрунтовна теоретична, нормативна та емпірична база дисертації. Джерельну базу дослідження можна вважати цілком репрезентабельною, оскільки дисертант під час проведення дослідження використав значну кількість наукових та інших джерел (їх список охоплює 187 найменувань).

Також достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, полягає в тому, що дисертація є першим після новелізації цивільного процесуального законодавства України комплексним дослідженням інституту третіх осіб у цивільному процесі України. У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано, а також додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

– встановлено, що порушене, невизнане або оспорюване право потенційного набувача процесуального статусу третьої особи як об'єкт захисту в порядку позовного провадження не є тотожним категорії інтересу такої особи взяти участь у цивільній справі у відповідному процесуальному статусі. Інтерес потенційного набувача процесуального статусу третьої особи опосередковується прагненням такої особи захистити свої права, свободи чи інтереси шляхом ухвалення судового рішення про задоволення її позову до однієї або обох сторін або сприяння ухваленню судового рішення на користь тієї сторони, на боці якої вона виступає;

– встановлено, що законодавчим критерієм для класифікації третіх осіб на тих, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, і тих, які таких вимог не заявляють, є порядок їх вступу у цивільну справу (подання позовної заяви до однієї або обох сторін або вступ у цивільну справу на стороні позивача або відповідача), який, своєю чергою, залежить від характеру матеріально-правової заінтересованості третіх осіб у розгляді та вирішенні цивільної справи;

– визначено, що у випадку пред'явлення третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, позову до обох або однієї із сторін та з моменту постановлення судом ухвали про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу, відбувається зміна цивільного процесуального статусу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на відповідний статус третьої особи, яка такі вимоги заявляє. При цьому такий позов третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, може подати до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження;

– обґрунтовано положення, що еволюція правового регулювання інституту третіх осіб у цивільному процесі послідовно охоплює наступні етапи:

1) зародження правового регулювання інституту третіх осіб у нормах римського приватного права, що характеризувалося правовою регламентацією можливості подання третьою особою самостійного позову та апеляційної скарги у випадках, якщо судові рішення у справі порушувало її права, свободи чи інтереси (I ст. – V ст.);

2) подальший розвиток правового регулювання інституту третіх осіб в епоху середньовіччя, особливістю якого була відсутність спеціальних засобів судового захисту прав третіх осіб, які не брали участі у справі. Водночас, такі треті особи наділялися правом звернутися до загальних способів захисту прав, свобод чи інтересів, нарівні зі сторонами процесу (V ст. – початок XIX ст.);

3) правове регулювання інституту третіх осіб нормами цивільного процесуального законодавства інших держав, яке супроводжувалося регламентацією правового статусу та порядку вступу у справу зазначених суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин (XIX ст. – 1963 р.);

4) розвиток правового регулювання інституту третіх осіб у нормах радянського цивільного процесуального законодавства, особливістю якого стала правова регламентація специфіки участі третіх осіб у трудових спорах (1963 р. – 2004 р.);

5) правове регулювання інституту третіх осіб нормами сучасного цивільного процесуального права, що характеризується законодавчим визначенням низки суб'єктів, які є потенційними набувачами цивільного процесуального статусу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, у визначених законом категоріях справ, а також встановленням правових наслідків незалучення у справу таких третіх осіб (2004 р. – до теперішнього часу);

удосконалено:

– наукове положення про те, що третіми особами у цивільному процесі є суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають вже у відкрите позовне провадження у цивільній справі з метою захисту своїх прав, свобод чи інтересів, які є відмінними від прав, свобод чи інтересів сторін,

набуваючи відповідного цивільного процесуального статусу, який обумовлюється порядком їх вступу у цивільну справу;

– судження про те, що треті особи як суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин характеризуються низкою таких ознак, як-от: вступають вже в розпочате провадження у цивільній справі до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; вступають у цивільний процес для захисту власних суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, які не збігаються з правами, свободами та інтересами позивача і відповідача; цивільний процесуальний статус третіх осіб обумовлюється порядком їх вступу у цивільну справу, останній, своєю чергою, залежить від характеру матеріально-правової заінтересованості третіх осіб у розгляді та вирішенні справи; у деяких категоріях справ процесуальний та (або) матеріальний закон регламентує коло осіб, які можуть набути процесуального статусу третьої особи у цивільному процесі України;

– дефініцію третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Таких осіб пропонується визначити як суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які вступають вже у відкрите позовне провадження у цивільній справі на стороні позивача або відповідача за власною ініціативою, можуть бути залучені до участі у справі за заявою учасників справи або за ініціативою суду з метою захисту своїх прав, свобод чи інтересів шляхом сприяння ухваленню судового рішення на користь тієї сторони, на боці якої вони виступають, набуваючи відповідного цивільного процесуального статусу, який передбачає наявність прав та обов'язків учасників справи, встановлених ст. 43 ЦПК України;

– класифікаційні критерії для проведення диференціації третіх осіб у цивільному процесі України. Зокрема, третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, пропонується класифікувати залежно від спрямованості їхнього позову (треті особи, які вступають у цивільну справу шляхом пред'явлення позову до позивача; треті особи, які вступають у

цивільну справу шляхом пред'явлення позову до відповідача; треті особи, які вступають у цивільну справу шляхом пред'явлення позову до обох сторін). Водночас, третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, доцільно класифікувати: а) залежно від суб'єкта ініціативи їх участі у цивільній справі (треті особи, які вступають у цивільну справу за власною ініціативою; треті особи, які залучаються до участі у цивільній справі за заявою учасників справи; треті особи, які залучаються до участі у цивільній справі за ініціативою суду); б) залежно від матеріально-правового характеру правовідносин, які є предметом спору (треті особи, які є учасниками трудових спорів; треті особи, які є учасниками справ щодо захисту прав споживачів; треті особи, які є учасниками спадкових спорів, тощо);

дістало подальший розвиток:

– доктринальне тлумачення виконання третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, цивільного процесуального обов'язку сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи, який слід розуміти як: добросовісне користування третіми особами своїми процесуальними правами; дотримання встановлених законом та судом процесуальних строків; подання всіх наявних доказів для підтвердження своїх вимог або заперечень тощо;

– положення про те, що цивільний процесуальний статус третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, виникає у фізичних та юридичних осіб, держави, а також інших учасників правовідносин, справи щодо яких розглядаються у порядку цивільного судочинства, з моменту постановлення судом ухвали про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу. Водночас, цивільний процесуальний статус третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, виникає у фізичних та юридичних осіб, держави, а також інших учасників правовідносин, справи щодо яких розглядаються у порядку цивільного судочинства, з моменту постановлення судом ухвали про вступ (залучення) третіх осіб до участі у справі;

– висновок про те, що юридична заінтересованість третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, полягає у захисті своїх прав, свобод чи інтересів шляхом сприяння ухваленню судового рішення на користь тієї сторони, на боці якої вони виступають, з метою недопущення виникнення права вимоги до такої третьої особи;

– обґрунтування того, що третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, має перебувати у матеріально-правових відносинах з тією стороною, на боці якої вона виступає у справі. При цьому ці відносини мають бути пов'язаними із матеріально-правовими відносинами, які існують між позивачем та відповідачем.

На підставі наведених положень розроблено пропозиції щодо оптимізації цивільного процесуального законодавства України, зокрема пропонується викласти у новій редакції правові норми, що їх містять: ст. 46, ч. 1 ст. 47 ЦПК України.

Практична значущість результатів дослідження. Сформульовані та викладені в дисертації положення, узагальнення, висновки та пропозиції можна використовувати: науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного процесуального права; законотворчій діяльності – в процесі оптимізації цивільного процесуального законодавства України та інших держав; у правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ позовного провадження, учасниками яких є треті особи; у освітньому процесі – при викладанні навчальної дисципліни «Цивільний процес», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих наукових працях. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 7 наукових публікаціях, серед яких 3 статті, опублікованих у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних

наук, 4 тезах наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Аналіз опублікованих дисертантом статей і тез доповідей на наукових заходах дозволяє дійти висновку про належну повноту викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, наведених у дисертаційному дослідженні в наукових працях.

Оцінка змісту дисертації. Структурно дисертаційне дослідження складається з анотацій, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і двох додатків.

У вступі розкрито стан розробленості досліджуваної наукової проблеми, обґрунтовано вибір та актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет, завдання, методологічну основу дослідження, розкрито наукову новизну отриманих результатів, їх практичне значення, наведено дані про впровадження та апробацію результатів дослідження.

У розділі 1 «Загальнотеоретичні та методологічні засади дослідження інституту третіх осіб в цивільному процесі України» здійснено аналіз доктринальних джерел, які стосуються можливості визначити роль та функції участі в цивільному процесі України третіх осіб та визначено методологію дослідження даного інституту, що дало змогу всебічно висвітлити зміст цього інституту і за допомогою спектру різних способів та засобів дослідити їх окремі аспекти. Проведено дослідження еволюції правового регулювання інституту третіх осіб в цивільному процесі України та удосконалено науковий підхід до розуміння історичних етапів становлення цього інституту. Досліджено законодавство інших держав, яке регулює інститут третіх осіб у цивільному процесі.

У розділі 2 «Загальна характеристика третіх осіб як учасників цивільних справ позовного провадження» досліджено поняття та ознаки третіх осіб як учасників цивільних справ позовного провадження, наведена

класифікація третіх осіб в цивільному процесі України та проаналізовано процесуальний порядок вступу у справу третіх осіб.

Розділ 3 «Цивільний процесуальний статус третіх осіб» присвячено загальній характеристиці цивільного процесуального статусу третіх осіб, а також окремому аналізу цивільного процесуального статусу третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору та цивільному процесуальному статусу третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

У висновках за результатами проведеного дослідження сформульовано теоретичні положення та практичні рекомендації щодо подальшого дослідження інституту третіх осіб у цивільному процесі України з метою вдосконалення норм цивільного процесуального законодавства, розроблення загальних рекомендацій з удосконалення використання такого інституту у правозастосовній діяльності, а також в освітньому процесі під час викладання навчальних дисциплін, що охоплюють відповідну тематику. Висновки цілком відповідають отриманим результатам, завданням і меті дисертаційного дослідження.

Таким чином, дисертація Божка Миколи Володимировича відповідає наявним вимогам та є завершеною науковою працею, результати якої вирішують актуальне наукове завдання – удосконалення теоретичних і практичних положень інституту третіх осіб у цивільному процесі України.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час вивчення дисертаційного дослідження так наукових публікацій фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційна робота Божка Миколи Володимировича є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту.

Позитивно оцінюючи актуальність проведеного дисертантом дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність, достатньо високий теоретичний рівень і практичну значущість його результатів, слід висловити такі судження.

1. У п. 2 наукової новизни «вперше» дисертант зазначає, що «законодавчим критерієм для класифікації третіх осіб на тих, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, і тих, які таких вимог не заявляють, є порядок їх вступу у цивільну справу (подання позовної заяви до однієї або обох сторін або вступ у цивільну справу на стороні позивача або відповідача), який, своєю чергою, залежить від характеру матеріально-правової заінтересованості третіх осіб у розгляді та вирішенні цивільної справи».

Таке твердження є дискусійним, оскільки виходячи саме із законодавчого критерію, на якому наголошує дисертант, класифікація (поділ) третіх осіб відбувається за тією ознакою, чи заявляє третя особа самостійні вимоги саме щодо предмета правового спору чи не заявляє таких вимог. А наведена дисертантом класифікація свідчить, скоріше за все, про процедурні (процесуальні) ознаки такого поділу, які впливають з порядку їх вступу у цивільну справу (подання позовної заяви до однієї або обох сторін або вступ у цивільну справу на сторону позивача або відповідача).

2. У п. 10 наукової новизни «дістало подальший розвиток» дисертант наголошує про «доктринальне тлумачення виконання третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, цивільного процесуального обов'язку сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи, який слід розуміти як: добросовісне користування третіми особами своїми процесуальними правами; дотримання встановлених законом та судом процесуальних строків; подання всіх наявних доказів для підтвердження своїх вимог або заперечень тощо».

Така аргументація також є дискусійною, оскільки виникає питання: про яке саме доктринальне тлумачення наголошує дисертант? Про тлумачення, що дається в науково-практичних коментарях до цивільного процесуального законодавства чи у наукових працях вчених-процесуалістів? Хотілось би почути думку дисертанта з цього приводу.

Викладені вище зауваження дискусійного характеру не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Божка Миколи

Володимировича, оскільки не стосуються найбільш значних положень і висновків роботи й не применшують належного рівня дисертаційного дослідження. Вони можуть слугувати підґрунтям для дискусії в процесі захисту дисертації, а також напрямками майбутніх досліджень дисертанта.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

Дисертація Божка Миколи Володимировича на тему «Треті особи в цивільному процесі України», подана на здобуття ступеня доктора філософії, за своїм змістом, одержаними науковими результатами, актуальністю, новизною та іншими ознаками є самостійною завершеною науковою роботою, що містить суттєві положення для розвитку науки цивільного процесуального права.

Дисертація Божка Миколи Володимировича на тему «Треті особи в цивільному процесі України» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (зі змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 р. № 283), наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 31 травня 2019 р.) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор – Божко Микола Володимирович – за результатами проведення публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

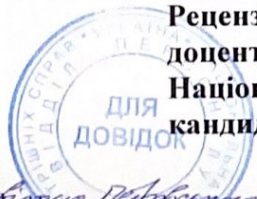
Рецензент –

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Національної академії внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук, доцент

Андрій ПЕТРОВСЬКИЙ

*Володимир Петровський А.
доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін*

